

10. United Nations Convention to Combat Desertification [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://www.unccd.int/en/about-the-convention/Pages/About-the-Convention.aspx/>.
11. United Nations Framework Convention on Climate Change [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://unfccc.int/2860.php>.

References:

1. *Scientific basis develop a strategy for sustainable development of Ukraine*: Monograph. (2012); IPREED NAS of Ukraine, IG NAS of Ukraine, IPPE NAS of Ukraine. Odessa: IPREED NAS of Ukraine.
2. The official website of the Verkhovna Rada of Ukraine: <http://w1.c1.rada.gov.ua>
3. The official site of the World Bank: <http://www.worldbank.org>
4. *Assessment of the final document of the World Summit on Sustainable Development (Johannesburg, 2002) implementation in Ukraine*; Editor L. G. Rudenko (2004). Kyiv: Academperiodica.
5. *The action program. AGENDA 21 and other documents of the Rio de Janeiro (1993) conferences*. Center «For our common future», Geneva.
6. *State of the "Agenda for the XXI Century" (2002-2012yrs.) provisions implementation in Ukraine* (2014). Kyiv: Publishing House «Academperiodica».
7. *Ukraine: Major trends in society and nature interaction in the twentieth century (geographical aspect)*; under ed. L.G.Rudenko. Kyiv: Academperiodica.
8. Convention on Biological Diversity: <http://www.cbd.int/>.
9. Global Biodiversity Outlook: <https://s3-ap-northeast-1.amazonaws.com/ap1-www-docs/gbo4/gbo4-en.pdf>.
10. United Nations Convention to Combat Desertification: <http://www.unccd.int/en/about-the-convention/Pages/About-the-Convention.aspx/>.
11. United Nations Framework Convention on Climate Change: <http://unfccc.int/2860.php>.

Інститут географії Національної академії наук України, Київ

Стаття надійшла до редакції 20.11.2014

УДК 911.10:502/504(477)

С.А. Лісовський

ВРАХУВАННЯ ПОЛОЖЕНЬ КОНВЕНЦІЙ РІО-92 В КОНТЕКСТІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СОЦІАЛЬНОЇ СКЛАДОВОЇ РОЗВИТКУ РЕГІОНІВ УКРАЇНИ: СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ

С.А. Лисовский

УЧИТЫВАНИЕ ПОЛОЖЕНИЙ КОНВЕНЦИЙ РИО-92 В КОНТЕКСТЕ ОБЕСПЕЧЕНИЯ СОЦИАЛЬНОЙ СОСТАВЛЯЮЩЕЙ РАЗВИТИЯ РЕГИОНОВ УКРАИНЫ: СОСТОЯНИЕ И ПЕРСПЕКТИВЫ

Институт географии Национальной академии наук Украины, Киев

С позиции важности внедрения принципов концепции устойчивого развития как задачи для человечества на XXI столетие, проанализированы факторы, обусловившие особенную актуальность перехода Украины к модели устойчивого развития. Акцентировано внимание на важности социальной составляющей в обеспечении устойчивого развития страны и её регионов. Исследовано состояние внедрения положений конвенций Рио в социальную политику в государстве. Разработаны рекомендации по внесению изменений в государственные нормативно-правовые акты в целях более полного учитывания положений конвенций Рио в процессе реализации планов социального развития Украины.

Ключевые слова: конвенции Рио-92; устойчивое развитие; социальная составляющая.

S. Lisowski

CONSIDERATION OF THE RIO-92 CONVENTIONS PROVISIONS IN THE CONTEXT OF SOCIAL COMPONENT PROVISION IN UKRAINE REGIONAL DEVELOPMENT: STATE AND FUTURE PROSPECTS

Institute of Geography of the Ukraine National Academy of Sciences, Kyiv

Considering the importance of the sustainable development principles implementation as a priority task for mankind in the twenty-first century, the factors responsible for particular urgency for Ukraine's transition to a of sustainable development model have been analyzed. The attention has been emphasized on the importance of social component in sustainable development of the country and its regions. The state of the Rio convention's provisions implementation into the country's social policy has been researched. Recommendations for changes in the government regulations presentation directed at fuller Rio conventions' provisions considerations in the process of the Ukraine's social development plans implementation have been designed.

Keywords: Rio-92 conventions; sustainable development; social component.

© С.А. Лісовський, 2014

Враховуючи значний ступінь соціального розшарування населення України, серед основних соціальних проблем слід насамперед згадати проблему бідності, одну із системних перешкод на шляху до переходу країни до моделі сталого (збалансованого) розвитку. На сьогодні проблема боротьби з бідністю в Україні – це пріоритетне завдання для держави і суспільства. Загалом по Україні рівень бідності станом за 9 місяців 2012 р. становив 26%, при цьому в сільській місцевості він становив 36,1 %, а у містах - 21,2 % [4].

Водночас, як проголошує принцип 5 «Декларації Ріо», «Всі країни і всі народи співробітничать у вирішенні найважливішого завдання – викоринення бідності – необхідної умови сталого розвитку, з метою зменшення розривів у рівнях життя і більш ефективного задоволення потреб більшості населення світу». Бідність і сталий розвиток – речі несумісні, зокрема і через те, що населення, яке перебуває за межею бідності, меншою мірою звертає увагу на екологічні аспекти розвитку, потреби збереження природи, готове брати участь у будівництві екологічно небезпечних об'єктів, порушує норми природоохоронного законодавства тощо.

В умовах становлення України як незалежної держави, що повинна боротися із значною кількістю зовнішніх та внутрішніх викликів[1], протидіяти агресії Росії, соціальні проблеми в країні ще більше загострилися, що зумовило актуальність додаткової уваги та потреб врахування соціальних аспектів сталого розвитку в процесі імплементації положень документів Ріо в державну політику.

Виклад основного матеріалу

Україна, на жаль, до цього часу не має затверджених на найвищому державному рівні Концепції, Стратегії та Національного Плану Дій по переходу до сталого розвитку, хоч в країні були здійснені значні зусилля, в тому числі і географами НАН України щодо розроблення зазначених документів. Підписавши документи Ріо, Україна недостатньою мірою втілює їх положення у практику.

Враховуючи це, Програма розвитку ООН розробила і почала реалізовувати проект ПРООН-ГЕФ «Інтеграція положень Конвенцій Ріо у національну політику України».

Одне з важливих завдань проекту - аналіз політики, законодавства, планів дій, програм і діяльності окремих міністерств України щодо стану виконання зобов'язань за Конвенціями Ріо. Всього для аналізу було обрано вісім міністерств: Міністерство екології та природних ресурсів України; Міністерство аграрної політики та продовольства України; Міністерство економічного розвитку та торгівлі; Міністерство освіти і науки; Міністерство енергетики та вугільної промисловості; Міністерство інфраструктури; Міністерство регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України; Міністерство соціальної політики.

Результатом аналізів стали відповідні звіти, в яких були проаналізовані державні законодавчі акти, що безпосередньо та опосередковано регулюють економічні, екологічні та соціальні аспекти розвитку країни та її регіонів і мають враховувати положення конвенцій Ріо. На основі цього розроблені рекомендації та пропозиції щодо внесення відповідних змін і доповнень до законодавчих актів, та, відповідно, - змін у галузеву політику держави.

У цій публікації представлені результати досліджень стану впровадження положень конвенцій Ріо у законодавство України, що прямо чи опосередковано регулює соціальні аспекти розвитку держави та її регіонів.

У процесі дослідження нами було проаналізовано такі нормативно-правові акти: Закони України, Укази Президента України, Постанови Кабінету Міністрів України та державні цільові програми. Загальний перелік вивчених документів включає 197 законів та підзаконних нормативних документів. Серед них: 73 Закони України, 14 Указів Президента України, 103 Постанови Кабінету Міністрів України та 7 державних цільових програм.

Проведення аналізу законодавств було здійснено за окремими напрямками, що регулюють соціальні аспекти розвитку суспільства. При цьому ми вважали за доцільне взяти за основу ті напрями, які визначені Міністерством соціальної політики України як пріоритетні згідно з «Планом діяльності Міністерства соціальної політики України на 2013-2015 роки», та напрями діяльності, зафіксовані у Положенні про Міністерство.

На основі цього нами були обрані такі напрями:

1. Підвищення добробуту громадян, зниження бідності та досягнення соціальної справедливості у розподілі доходів;
2. Забезпечення гідної праці;
3. Забезпечення гідної старості;
4. Забезпечення ефективної державної підтримки найвразливіших категорій населення;
5. Збереження нації;

6. Формування громадянського суспільства;

7. Регіональна соціальна політика.

При цьому ми розуміємо, що обраний перелік не є довершеним і може бути розширеним та доопрацьованим у ході подальших досліджень.

На основі проведених досліджень ми вважаємо за можливе сформулювати певні висновки стосовно загального стану імплементації положень конвенцій Ріо у законодавчі документи та секторальну політику щодо забезпечення соціальної складової розвитку в Україні, зокрема:

1. В Україні на законодавчому рівні відчувається недостатнє узгодження змістовного наповнення окремих законодавчих актів, які регулюють питання переходу країни до збалансованого розвитку, в тому числі щодо врахування в них положень конвенцій Ріо.

2. Недоліком законодавчих документів, програм, стратегій розвитку є відсутність системності та узгодженості. Вони, в основному, стосуються або окремо взятих економічних, соціальних чи екологічних блоків розвитку, галузевих аспектів розвитку, окремих просторових аспектів розвитку на рівні регіонів, населених пунктів та локальних громад.

3. Ефективність та успішність впровадження принципів збалансованого розвитку, інтеграції положень Ріо в практику, секторальну політику у її галузевому та просторовому вимірах може бути забезпечена шляхом наскрізного взаємоузгодження законодавчих актів, які врегульовують зазначені питання.

4. Основою для здійснення такого взаємоузгодження має стати Стратегія сталого (збалансованого) розвитку України та Національний план дій з її впровадження.

Стосовно інтеграції положень конвенцій Ріо в питання, пов'язані з соціальною складовою сталого розвитку регіонів України, можна зазначити, що:

1) в основних законодавчих актах України, які регулюють питання природоохоронної діяльності, виконання міжнародних зобов'язань країни щодо переходу до сталого розвитку, роль і значення соціальних аспектів сталого розвитку не отримали належної оцінки;

2) у цільових програмах та інших документах, що визначають зміст і напрями роботи Міністерства соціальної політики України та його можливостей як одного із центральних органів виконавчої влади може бути приділена більша увага цим питанням;

3) вирішення проблеми потребує виконання завдань, сформульованих у загальних висновках 3 і 4, та внесення відповідних змін у законодавчі акти, що прямо чи опосередковано стосуються соціальної складової розвитку регіонів України загалом, та програмні документи Мінсоцполітики зокрема.

Ми дійшли висновків, що державні органи України в цілому та Мінсоцполітики зокрема в своїй діяльності, спираючись на існуючу нормативно-правову базу та внесення змін у програмні документи, які визначають цілі та напрями його діяльності, та інші законодавчі акти, можуть значно повніше реалізувати потенціал щодо інтеграції положень конвенцій Ріо в секторальну політику та в окремі підгалузі.

Проілюструємо важливість такої інтеграції на прикладі одного з найгостріших напрямів соціальної складової – збереження нації.

Для досягнення цілі збереження нації у діяльності Мінсоцполітики України у 2013-2015 роках передбачено реалізувати кілька конкретних завдань:

Завдання 1. Підвищення ефективності державної підтримки сім'ї.

Завдання 2. Забезпечення раннього виявлення та підтримка сімей з дітьми, які опинилися у складних життєвих обставинах.

Завдання 3. Підвищення ефективності реалізації державної політики у сфері протидії торгівлі людьми та надання послуг особам, які постраждали від торгівлі людьми.

Завдання 4. Наближення до європейських стандартів щодо забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків.

Завдання 5. Захист житлових та майнових прав дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування.

Завдання 6. Розвиток сімейних форм виховання (усиновлення, опіки, піклування, створення прийомних сімей та дитячих будинків сімейного типу) дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування.

Завдання 7. Забезпечення реалізації права дитини на повноцінний відпочинок та оздоровлення.

Завдання 8. Забезпечення соціального захисту дітей, які опинилися у складних життєвих обставинах.

Серед основних програмних документів, які регулюють законодавчі аспекти вирішення вищезазначених завдань, можна назвати такі:

Державна цільова програма „Національний план дій з реалізації Конвенції про права інвалідів” на період до 2020 року. Постанова Кабінету Міністрів України від 01.08.2012 № 706;

Державна цільова соціальна програма протидії торгівлі людьми на період до 2015 року. Постанова

Рисунок 1. Країни та території світу. Приріст населення, механічний та природний разом (проміле, 2014 р.)

Джерело: Central Intelligence Agency. – The World Factbook. <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/index.html>

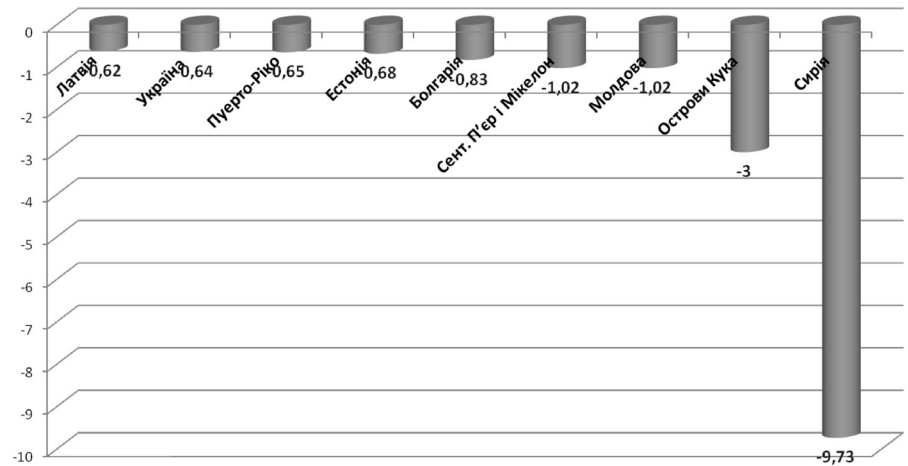
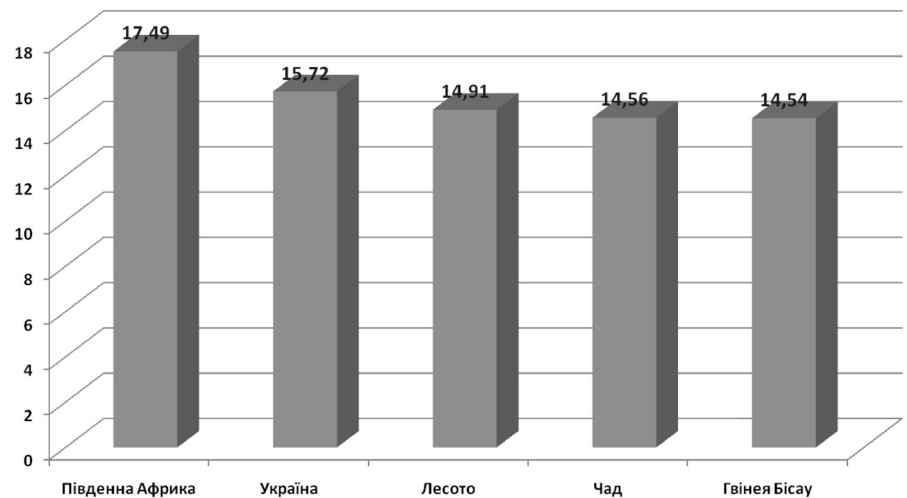

Рисунок 2. Країни світу. Смертність населення (проміле, 2014 р.)

Джерело: The World Factbook. <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/index.html>

Кабінету Міністрів України від 21.03.2012 № 350.

Державна цільова програма реформування системи закладів для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. Постанова Кабінету Міністрів України від 17.10.2007 № 1242;

Державна цільова соціальна програма підтримки сім'ї до 2016 року. Постанова Кабінету Міністрів України від 15.05.2013 № 341;

Загальнодержавна програма „Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини” на період до 2016 року. Закон України від 05.03.2009 № 1065-VI;

Державна програма забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків на період до 2016 року. Постанова Кабінету Міністрів України від 26.09.2013 № 717.

Як видно з переліку завдань і програмних документів, вони спрямовані насамперед на вирішення соціальних та економічних аспектів забезпечення захисту населення, окремих соціальних, вікових груп громадян України, забезпечення гендерної рівності тощо.

Водночас, поза увагою залишаються екологічні аспекти збереження нації в Україні, які в умовах нашої держави мають надзвичайно велике значення.

Україна має одні з найгірших у світі показників динаміки населення і знаходиться на 227 місці серед 233 країн і територій світу (рис. 1).

За рівнем смертності Україна посідає друге місце у світі (рис. 2). За рівнем народжуваності (9,41 проміле) – 203 з 224.

В Україні, між тим, смертність, спричинена екологічними факторами, становить близько 3,15 проміле, або 20% від усєї смертності. В Ізраїлі, для порівняння, – 0,8%. Україна має найвищі в Європі показники

Таблиця 1. Аналіз прогалин політики в сфері підвищення добробуту громадян, зниження бідності та досягнення соціальної справедливості у розподілі доходів та рекомендації щодо імплементації положень і цільових завдань Конвенції про біорізноманіття в процесі виконання цілі

Цільові завдання конвенції про біорізноманіття, які зобов'язалась виконати Україна	Прогалини (враховано чи ні)	Рекомендації
<p>Цільове завдання 2. До 2020 року питання цінності біорізноманіття інтегроване у національні та місцеві стратегії розвитку і зменшення бідності та процеси планування, у фінансові, де це можливо, та звітні системи.</p>	<p>Питання цінності біорізноманіття не інтегроване у нормативні документи зниження бідності</p>	<p>1.1. Внести до мети Державної цільової соціальної програми подолання та запобігання бідності на період до 2015 року зміни, виділивши окремо серед територій, на яких потрібно подолання та запобігання бідності, гірську місцевість та території з природно-заповідним статусом, сформулювавши мету наступним чином: Метою Державної цільової соціальної програми подолання та запобігання бідності на період до 2015 року (далі - Програма) є зменшення кількості бідного населення серед працюючих, сімей з дітьми, особливо багатодітних, дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування, безпритульних дітей, безробітних, інвалідів, пенсіонерів, бездомних осіб у сільській місцевості, в гірській місцевості, на територіях з природно-заповідним статусом, та запобігання хронічній бідності.</p> <p>1.2. Внести до розділу Державної цільової соціальної програми подолання та запобігання бідності на період до 2015 року про шляхи і способи розв'язання проблеми та до аналогічних програм на наступні роки пункт про: - збереження біорізноманіття і використання потенціалу екосистемних послуг територій та дотримання в межах територій, де існує загроза біорізноманіттю, принципу не перевищення екологічно безпечних лімітів використання природних ресурсів.</p> <p>1.3. Додати до ст. 2 Закону України «Про статус гірських населених пунктів в Україні» п. 6. про «встановлення доплат до ціни сільськогосподарської, лісопродуктової та іншої продукції, яка вироблена в місцевостях, що віднесені до гірських, та реалізується державі виробниками таких населених пунктів, якщо вона вироблена шляхом використання потенціалу екосистемних послуг».</p> <p>1.4. До Закону України «Про природно-заповідний фонд України» додати пункт про «встановлення доплат до ціни сільськогосподарської, лісопродуктової та іншої продукції, яка вироблена на територіях з природно-заповідним статусом та реалізується державі виробниками таких населених пунктів, якщо вона вироблена шляхом використання потенціалу екосистемних послуг».</p> <p>1.5. Мінсоцполітики спільно з Мінекології взяти участь у виконанні п. 242. Національного плану дій з охорони навколишнього природного середовища на 2011-2015 р. Підготовка та подання на розгляд Кабінету Міністрів України законопроекту щодо внесення змін до Податкового кодексу України в частині надання податкових пільг підприємствам, установам, організаціям та громадянам, на землях яких розміщуються об'єкти природно-заповідного фонду або об'єкти екологічної мережі.</p>
<p>Цільове завдання 4. До 2020 року уряди, бізнес та зацікавлені сторони на всіх рівнях вжили заходів для досягнення або впровадили плани сталого виробництва і споживання та не допускали перевищення екологічно безпечних лімітів використання природних ресурсів.</p>	<p>Цільове завдання не інтегровано в діяльність Мінсоцполітики. Питання сталого виробництва і споживання не інтегровані у діяльність Мінсоцполітики, зокрема в контексті їх врахування для боротьби з бідністю.</p>	<p>Внести до розділу Державної цільової соціальної програми подолання та запобігання бідності на період до 2015 року про шляхи і способи розв'язання проблеми та до аналогічних програм на наступні роки пункт про: - збереження біорізноманіття і використання потенціалу екосистемних послуг територій та дотримання в межах територій, де існує загроза біорізноманіттю, принципу не перевищення екологічно безпечних лімітів використання природних ресурсів.</p>

Цільове завдання 7. До 2020 року території, зайняті під сільське господарство, аквакультуру та лісівництво управлялися у сталий спосіб, забезпечуючи збереження біорізноманіття.	Аналогічна ситуація стосовно сталого управління сільськогосподарськими територіями, лісівництвом, рибальством в контексті боротьби з бідністю.	Внести до розділу Державної цільової соціальної програми подолання та запобігання бідності на період до 2015 року про шляхи і способи розв'язання проблеми та до аналогічних програм на наступні роки пункт про: - управління територій, зайнятих під сільське господарство, аквакультуру та лісівництво, у сталий спосіб для забезпечення збереження біорізноманіття.
Цільове завдання 14. До 2020 року екосистеми, які забезпечують основні послуги, включаючи послуги, пов'язані з водою, і роблять внесок у здоров'я, благополуччя і добробут, будуть відновлені і захищені, з урахуванням потреб жінок, корінних і місцевих громад і бідних та вразливих верств населення.	Цільове завдання не інтегровано.	Внести до розділу Державної цільової соціальної програми подолання та запобігання бідності на період до 2015 року про шляхи і способи розв'язання проблеми та до аналогічних програм на наступні роки пункт про: - збереження і відновлення екосистем, які забезпечують основні послуги, включаючи послуги, пов'язані з водою, і роблять внесок у здоров'я, благополуччя і добробут, з урахуванням потреб жінок, корінних і місцевих громад, бідних та вразливих верств населення.
Цільове завдання 18. До 2020 року традиційні знання, нововведення і практики корінних і місцевих громад, що мають значення для збереження і сталого використання біорізноманіття, і їхні традиційні способи використання біологічних ресурсів, враховуються, відповідно до національного законодавства та відповідних міжнародних зобов'язань, і повністю інтегровані і відображені в реалізації Конвенції шляхом повної і ефективної участі корінних і місцевих громад, на всіх відповідних рівнях.	Традиції природокористування українського народу не використовуються належним чином для боротьби з бідністю.	5.1. Внести до розділу Державної цільової соціальної програми подолання та запобігання бідності на період до 2015 року про шляхи і способи розв'язання проблеми та до аналогічних програм на наступні роки пункт про: - збереження і врахування історичного досвіду природокористування українського народу. 5.2. Мінсоцполітики скоординувати діяльність з Мінекології щодо виконання п.138. НПД з охорони навколишнього природного середовища для створення системи навчання виробників сільськогосподарської продукції з урахуванням позитивного досвіду провадження сільськогосподарської діяльності із залученням сільськогосподарських дорадчих служб.

смертності, зумовлені забрудненням атмосферного повітря [<http://gazeta.dt.ua/ECOLOGY/zhiti-po-veuropeyski-ocinka-vplivu-na-dovkilliya-ta-yakist-zhittya-.html>].

Саме тому посилення уваги до екологічних аспектів збереження нації набуває надзвичайної ваги для істотного зниження показники смертності, збільшення тривалість здорового життя, зменшення показників захворюваності в країні та її регіонах

На основі проведених досліджень нами були визначені прогалини у забезпеченні соціальної складової сталого розвитку регіонів України та сформульовані рекомендації щодо внесення змін в законодавчі акти України, в тому числі – документи Мінсоцполітики, для інтеграції положень конвенцій Ріо в секторальну політику, що стосується соціальних аспектів розвитку по окремих напрямках. Рекомендації були розроблені щодо інтеграції положень кожної з трьох конвенцій Ріо до усіх пріоритетних напрямів соціальної політики.

Як приклад, наведемо результати аналізу та рекомендації щодо імплементації положень і цільових завдань Конвенції про біорізноманіття в процесі виконання цілі щодо підвищення добробуту громадян, зниження бідності та досягнення соціальної справедливості у розподілі доходів (таблиця 1).

Висновки

Проведений аналіз показав недостатній рівень координації центральних органів виконавчої влади у вирішенні завдань переходу до сталого розвитку загалом та імплементації положень конвенцій Ріо – зокрема. Успішне вирішення проблеми потребує налагодження такої координації. У якості основного нормативно-правового документа, який має створити підстави для цього, слід розглядати Стратегію сталого (збалансованого) розвитку.

На наш погляд, соціальна складова розвитку потребує значно більшої уваги в процесі імплементації положень конвенцій Ріо в секторальну політику в Україні.

Особливої уваги в контексті цього потребує посилення таких напрямів роботи як регіональна соціальна політика та становлення громадянського суспільства, посилення ролі громадськості у вирішенні соціальних та інших аспектів збалансованого розвитку України та її регіонів.

Важливим напрямом має бути і посилення уваги до залучення громадськості до вирішення завдань переходу до сталого розвитку, зокрема – до імплементації положень конвенцій Ріо в секторальну політику, що регулює соціальну складову сталого розвитку.

Насамкінець зазначимо, що сьогодні, в умовах відкритої агресії Росії на Сході України, окупації та анексії Криму, появі внаслідок цього сотень тисяч людей, які змушені були покинути свої домівки і потребують соціального захисту, значним втратам серед військовослужбовців та мирного населення, необхідності допомоги захисникам України, питання імплементації положень конвенцій Ріо потребують відповідного корегування з тим, щоб у процесі відбудови країни, відновлення зруйнованих регіонів та забезпечення прийнятних і достойних умов і рівня життя народу України вони були обов'язково враховані.

Література:

1. Екологічні та соціальні наслідки міжнародної економічної інтеграції України / За ред. С.А. Лісовського; Інститут географії НАН України. – К.: Академперіодика, 2012. – 348 с.
2. Лісовський С.А. Суспільство і природа: баланс інтересів на теренах України. - К., 2009. - 300 с.
3. «Проект доповіді України до конференції ООН зі сталого (збалансованого) розвитку Ріо + 20.» / С.А. Лісовський, Г.Б. Марушевський, П.Г. Павличенко, Л.Г. Руденко, Т.В. Тимочко.– К.: Центр екологічної освіти та інформації. 2012.-60 с.
4. Соціальний звіт за 2012 рік: Міністерство соціальної політики України. Київ, 79с
5. Україна: основні тенденції взаємодії суспільства і природи у ХХ ст.. (географічний аспект)» / За ред. Л.Г. Руденка. - К.: Академперіодика, 2005. – 308 с.
6. The World Factbook. Режим доступу : <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/index.html>

References:

1. *Environmental and social consequences of Ukraine's international economic integration*; editor S.A. Lisowski (2012); Institute of Geography of Ukraine NAS. Kyiv: Academperiodica.
2. Lisowski S.A. (2009). *Society and nature: the balance of interests in Ukraine*. Kyiv.
3. «*Draft of the Ukraine report to the UN Conference on Sustainable (balanced) development Rio + 20*». S.A. Lisowski, G.B. Marushevsky, P.G. Pavlichenco, L.G. Rudenko, T.V. Tymochko (2012). Kyiv: Center for Environmental Education and Information.
4. *Year 2012 annual Social Report: Ministry of Ukraine Social Policy*. Kyiv.
5. *Ukraine: Major trends in society and nature interaction in the twentieth century (geographical aspect)*; under ed. L.G.Rudenko (2005). Kyiv: Academperiodica.
6. The World Factbook: <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/index.html>